

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

FÖRSTA BANDET.

1:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens årsmöte i Vexjö 1—3 juni 1870	1
GRANLUND, V., Svenska folket i sina ordspråk	27
WIBERG, C. F., Gestriklands fornborgar (med 1 träsnitt).....	46
MONTELIUS, O., Svensk konst under hednatiden (med 11 träsn.)	52
NILSSON, S., Bref till sekreteraren i Sv. Fornminnesföreningen	69
MANDELGREN, N. M., Det gamla grafkoret i Torrlösa.....	83
Notiser: Inglinge hög, af P. E. B—d (med 3 träsnitt).....	89
Höjdkarta öfver Kalkudda skans, af P. E. B—d (med karta)	93
Folkvisa från Nerike (med musik)	94

Svenska folket i sina ordspråk.

Af

Victor Granlund.

Föredrag vid Svenska Fornminnesföreningens årsmöte i Vexjö,
den 2 juni 1870.

Jag anhåller om en stunds uppmärksamhet för ett af fornforskningens föremål, som är vida mindre uppmärksamadt hos oss, än det förtjenar. Om det än ej är alldeles förbisedt af fornälskaren, så är det åtminstone till sin betydelse i allmänhet öfversedt. Detta är *det svenska ordspråket*. Våra gamla ordspråk och ordstäf, de bästa från en grå forntid, korta, kraftiga och kärnfulla, äro ej sällan t. o. m. föraktade af de bildade, men innehålla imellertid en skatt af högt värde, ej blott för fornforskaren, utan jemväl för kulturhistorikern, för socialpolitikern, för konst-kännaren och skalden. De äro nemligen den första och enklaste frukten af en ursprunglig poesi, som uppstått och lefvat på folkets läppar, värderika lemningar af gammalt, till och med ur-gammalt skaldskap; men lemningar, som med hvar dag blifva allt färre. De utgöra ett gammalt, nationelt arf, som gått från slägt till slägt, och förtjena lika väl att gömmas som annat fäderne-ärfdt gods, som väl vårdas och aktas. De didaktiska eller episka fornväderna, folkvisorna, lemningarna af forntidens lyriska dikt-konst, och de prosaiska fornsagorna hafva längesedan blifvit föremål för forskares och samlares ifriga ansträngningar; men ordspråken, till en del jemnbördiga med de nyssnämnda, hafva hittills i vårt land funnit ganska få samlare och ingen bearbetare. Man har i allmänhet ansett dem såsom allt för värdelösa, vid lifvets allfarväg liggande småting, att man skulle besvära sig med att böja sig

ned och tillvarataga dem. De utträngas dagligen allt mer af den allt allmännare blifna bokkunskapen, af seder och vanor, samt af den lifiga samfärdseln, som ingriper så förändrande och omgestaltande i många förhållanden. Den nya tiden, i sin brådskande framfart, trampar dem, likasom mycket annat fornt, snart ned i mulden, och hvad utaf dem som är glömdt, är för alltid förloradt, om det ej i tid tagits till vara. Det är därför hög tid för hvarje vän af forntida minnen och vitter idrott, att inhösta hvad som ännu återstår på detta fält.

I Norge, Danmark, Tyskland och Frankrike äro högst betydliga samlingar gjorda i detta hänseende under de senare årtiondena. Vi ega deremot, utom ett par obetydliga häften, ingenting yngre än GRUBBS stora *Penu proverbiale*, som nu är snart 200 år gammal, en samling, som likväl för sin tid stod högre än hvad de flesta andra länder då kunnat åstadkomma.

Krönikorna och sagorna omtala de viktigaste yttre tilldragelserna, strider och fursteskiten, örlig och uppror, pest och hungersnöd o. s. m.; men huru våra förfäder tänkte och talade, deras lifsåskådning och egendomliga uppfattning af det ena och det andra, samt det särskilda sätt, på hvilket tanken, beroende af förfädernes och språkets egendomliga väsen och beskaffenhet, valt sig ett bildligt uttryck, det se vi bäst i sången och ordspråket. Der åskådliggöras denna egendomlighet bättre än den med definitioner skulle kunna tecknas och bestämmas. Vi hafva i dem påtagliga, ovedersågliga urkunder om de gamles innersta tankar, deras fördomar, vanor, seder o. s. v.; och det behöfver ej sägas, att de nycklar, som öppna för oss tillträde till en så värdefull kunskap, väl förtjena att, enligt ordspråket, hängas vid bältet.

Ordspråken ega visserligen icke alltid ett högre värde. En del äro af obetydligt innehåll och hafva sin tillkomst att tacka därför att ett rim legat till hands för den sats man velat uttrycka. Icke heller kunna de anses innehålla någon fullständig samling af forntidens lifserfarenhet; en ganska stor del af dem äro längesedan bortglömda; och dessutom kunde blott en del af denna lifserfarenhet sättas i ordspråkets form. Likväl innehåller det, som ännu i denna form finnes kvar, en behållen värdefull rest af de gamles lärdom, viktigaste iakttagelser och erfarenhet under tidernas lopp, bragt i en så klar och beqväm form för det muntliga

öfverlemnandet från slägte till slägte, att man knappast kan utfinna någon bättre.

Denna skatt visar en stor mångfaldighet till sitt innehåll. En del af ordspråken äro gnomiska, innehålla sederegler och lefnadskloket. En och annan har visserligen velat afsöndra dessa från ordspråken och kallat dem tänkespråk, men på ganska godtyckliga och ohållbara skäl; och gränsen, der ordspråken skulle sluta och tänkespråken vidtaga, vore alldeles omöjlig att bestämma. Enligt min åsigt höra de tillsammans. En annan del består af folkepigram, ofta temligen oslipade, men träffande och uddiga, glada och kloka anmärkningar. En annan stor del af våra äldsta och bästa ordspråk innehåller anmärkningar öfver naturförhållanden, hvilka tillämpades på det sociala och sedliga lifvet. De fyndigaste hafva således vanligen en figurlig mening. Då ingen tryckerikonst fanns, studerade man flitigt naturens stora bok och använde de derur hemtade lärdomar på andra förhållanden. Syftningen blir derigenom ofta tvetydig eller t. o. m. flertydig och närmar sig den af de gamle likaledes mycket omtyckta gåtan. Men vanligen äro de gamla ordspråken med all sin fyndighet enkla, och just derföre hafva de kunnat ega samma värde och giltighet för alla stånd i samhället. Bilden, liknelsen utesluter ej heller enkelheten, om den ock stundom nödgar till eftersinnande, till det djupsinniga begrundande, som utmärkte de gamle, ej boklärde. Det är en gammal sats, att det verkligt stora är alltid enkelt, och man bör lägga noga märke till att ifrån forntiden, enkelhetens och flärdlöshetens tid, hafva vi åtskilligt af det yppersta, det djupsinnigaste vi ega af poesi, t. ex. den poetiska Eddan. Och någon har med rätta erinrat derom, att denna enkelhet bör vara en lärdom för vår tid derom, att enkelhet i tal och skrift alltid blir en stor dygd för alla dem som hafva att göra med den stora allmänheten.

Ordspråken tala om lifvets lycka och elände, sorg och glädje, rikedom och fattigdom, ära och skam, fägring och fulhet, magt och svaghet, storhet och ringhet. De trösta och beklaga, bespotta och beprisa, skämta och tala med gripande allvar. Och då de ej bruka bildspråket, säga de allt rent och fritt ut och nämna allt vid dess rätta namn.

Det blefve för vidlyftigt att anföra alla de olika definitioner, den ene eller andre utländske författaren (ty svenske hafva vi inga som befattat sig härmed) uppgjort öfver ordspråken, från och med

den gamle ERASMUS AF ROTTERDAM, som härom säger: *»parcemia est celebre dictum scita quapiam novitate insignem»*, eller: ordspråket är en välbekant eller allmänt brukad och i en sökt form uttryckt sats, och en gammal engelsk författare (JAC. HOWEL), som säger att ordspråket skall hafva *»sense, brevity and salt»* (mening, korthet och salt). Man torde, förenande kortheten med fullständigheten, bäst kunna definiera ordspråket såsom: en fyndig mening, en lärdom eller erfarenhetssats, uttryckt i få ord och satt i en viss välklingande stil, så att han lätt kan läras och minnas, och som lefvat eller lefver på folkets läppar. Ett godt ordspråk har således både en anmärkningsvärd mening och en välljudande rytmisk form. I allmänhet är den lärdom de innehålla kryddad med en viss naiv humor, som väl uttryckes med detta ordspråk:

Allvar och gamman falla väl samman,

hvilket lämpligen skulle kunna sättas såsom motto öfver hvarje ordspråkssamling. Ty knappast något annat betecknar så väl och sinnrikt både de nordiska ordspråkens egendomlighet och nordbons lynne öfverhufvud. Det harmlösa skämtet, den fina ironien, den uddiga bitande satiren, den sinnrika formen, och det »på spiken» träffande i mening och uttryck, gifva, i förening med det ofta djup-sinniga allvaret, ordspråken deras karakter. De »falla» deri »väl samman». Allvaret är ofta doldt under skämtets drägt, och sanningen under den spelande qvickhetens.

Nordbon älskade *alliterationen* eller bokstafsrimmet, så i ordspråk som sång, och de förra äro stundom lemningar af gamla sånger eller hafva öfvergått i sången. Samma konsonant skulle nemligen återkomma två eller tre gånger i begynnelsen af de viktigaste orden, eller ock kunde vokaler, men då helst olika, antingen i början eller inuti orden, göra samma tjänst som två eller tre lika begynnelsekonsonanter. T. ex.

Aldrig *dör* dom öfver *dödan*.
 Det *gräs* *gror* som hägnas.
 Gammal *synd* gör ny *skam*.
 Gud föder *bi* och *björnar* (vänner och fiender).
Högt i *hof* äro *hala* trappor.
Skam och *skada* följas åt.
 Stora *ting* *skola* börjas *smått*.
 Sällan *rykte* utan *rot*.
 Den *aldrig* gör *illa* gör *sällan väl*.

Stundom delades satsen i två afdelningar, med hvar sin alliteration, såsom:

Den skall *vaken vara*, som *gods* skall *gömma* (l. vinna).
Få ord och *fyndiga* äro bättre än *många* och *myndiga*.
 När *dåren dömer*, får *stackaren skam* (får den oskyldige lida).

Ibland omvexla bokstafsrimmen eller alliterationerna, liksom slingrande sig omkring hvarandra, t. ex.

Man gör mans gerning.
 När *änden* är *god*, är *allting godt*.
 Var *snar* att *tiga* och *sen* att *tala*.
Sjelfve rifvas ulfva, då de ej *hafva kalfva*.
 Ofta finnas *trifna händer under rifven kåpa*.

Ibland finnes både bokstafsrim och slutrim — helrim eller halfrim — i hvilket fall ordspråkens form kan anses såsom den fullkomligaste, åtminstone den mest konstmessiga. Så det ur Konunga och Höfdinga Styrelsen hemtade ordspråket:

Det med *synd* kommer med *sorg förgår*;
 Rättfånget *gods* med *äran består*; — och dessa:
Landsens seder, lundsens heder.
Prisa varlig, lasta sparlig.
Hand hand tvättar, sten sten glättar,
 God lön tungt arbete *lättar*.
 Den sig *blandar bland draf* blir äten af *svin*;
 Den sig *blandar bland guld* blir lagder i *skrin*;

och det vackra:

Guldprof i glöd, vänneprof i nöd.

Ofta saknas både bokstafsrim och slutrim äfven hos de äldre; men der det förra finnes kan man vara temligen säker om deras ålder.

En ganska stor mängd af ordspråken innehåller direkta *lefnadsregler*, och man kan lätt styrka det påståendet, att väl knappast något land från sin hedniska forntid har någon ypperligare gnomisk poesi, lefnadsvisdom i sång och ordspråk, än den som tillhör de skandinaviska folken. Då de gamla sångerna nu ej äro i fråga, måste jag försaka tillfredsställelsen att från deras rika förråd på visdomsregler hemta bevis för detta antagande. I stället må till en början några få sådana regler, hemtade från ordspråken, anföras, och vi skola i det följande finna flere.

Akte hvar sitt, låte annars fara.
 Barn skall krypa, tills det kan gå.

Den icke vet lyda kan icke bjuda.
 Den kärt vill hafva skall ljuft låta.
 Den sitt korn låter på ondans qvarn får illa malet.
 Den skall luta som har lågan dörr.
 Den som rörer i skarnet får oreña händer.
 En skäppa med vänto är ej hand full med visso.
 Han åker icke illa som vända kan.
 Hvars mans vän är hvars mans narr.
 Kommer du till ulfva, så tjut som de.
 Liten tufva vältar ofta stort lass.
 Man skall vänta det bästa, men tänka på det värsta.

Hit höra ock bland andra sådana, som mana till klok begränsning af sina önskingar och sträfvanden, såsom dessa:

Sträck fot ej längre än fällen räcker.
 Litet godt skall man ock högt skatta.
 Det man icke kan få är bäst att vända hågen ifrå;

och det faderliga rådet till ynglingen, som lemnar hemmet:

Håll dig ren, var gerna allen, gör dig ej gemen,
 så lär du väl aktas sen.

Huru högt de gamle skattade kunskap och visdom visar Håvamåls ord:

Ej bättre börda man bär på vägen än kunskap mycken;

och ordspråk i mängd sådana som dessa:

Konst och lära ger bröd och ära.
 Magt och mod vill ha vett i följe.
 Lärdom ökar mandom.
 Vis man är rik nog.
 Vis man binder lyckan vid hjulet.

Konst vinner magt. Konsten ber ej om bröd, är mer än egen-
 dom, fiskar ej fåfängt, o. s. v.

Vältalighetens lof förekommer likaledes, likasom *konsten att tala och tiga i rättan tid* inskärpes.

Bättre är mulakring (vältalig) än snutfager.
 Den ej vet att tiga vet ej att tala.
 Den som säger hvad han vill får ofta höra hvad han icke vill.
 Framtal gör efterqval.
 God ord äro bättre än guld.
 Göm väl din tunga, så gömmer du din vän.
 Myndig är icke mångtalig.
 Tala är silfver, tiga är guld.
 Tiga och tänka kan ingen man kränka.
 Visdom har långa öron och stackot tunga.

Till *skonsamhet* och *mildhet i omdömet* mana ordspråk sådana som dessa:

Din nästas synd du täck väl till, om du din egen ej veta vill.
Den som vill straffa mig och mitt,
han gånge först hem till sig och sitt;
finner han intet fel med sig,
så komme igen och straffe mig.

Uti ordspråken sitter folkets rättsmedvetande till doms, och det finnes väl ingen last, som i dem ej blir gisslad, ingen dygd, som ej blir upphöjd. *Dygd* i allmänhet prisas i följande och dylika:

Dygd gör ädel.
Dygd vinner fägring.
Dygd och mandom få fullt bo.
Dygdens trä bär dägelig frukt.
Dygderik är mer än rik.
Liten magt är om den heder ingen dygd följer.

Tomt *skryt* och *stortalighet*, *sjelfberöm* och *högfärd* straffas utan skonsamhet. För den högfärdige predika ordspråken:

All högfärd får ond ände.
Dygd och högfärd sämjas icke.
Han låtsar icke vara örat af soen —

heter det om den föraktlige, som förhäfver sig. Och om den som ej kan bära sin upphöjelse:

Ingen rakknif skar så skarpt som bonden, när han herre vardt;
och: När paddan kommer till välde, vet hon intet återhåll.
Det skall starka ben till att bära goda dagar.

Bondaktigt och olämpligt *pynt* och *prål*, under hvilket ändock råheten alltjemnt sticker fram, gisslas i språket:

Grann som en grind, der svina krypa ut och in.

Fägring utan blygsamhet får intet lof.

Fägring utan tukt är som ros utan lukt, heter det; och att skönheten tyvärr stundom ej är främmande för *falskheten*, erinrar ett ordspråk, som redan mot slutet af 12:e århundradet anföres såsom gammalt:

Falskhet är ofta under fagert hår, —
en prydnad, som våra förfäder skattade ganska högt.

Den *skrytsamme* förödmjukas med ordspråken:

Eget ros är elakt os.

Han slår stora spikar af litet jern.

Han är rik hemma, men vet ej hvar han bor

Stora ord fylla icke säcken.

Stora ord och rädda hjertan.

Stora ord och liten magt har hin onde sammanbragt.

Om en *adel stolthet* talar deremot det ofta i sagorna återkommande:

Värre är spott än skada.

Men det saknas icke heller löften för den *ödmjuka*, såsom detta:

Ödmjuk tjänst får hög lön.

Andra varna för *höghetens faror*, t. ex.

Ju högre kall, ju större fall.

Regera är skinande tråldom.

Smickraren och *den falske* träffas af ordspråken:

En lismare har silketunga, men blaggarn bak.

Färgad lögn är sanning lik.

List får sällan trefnad, ty falskhet slår sin herre på halsen; o. s. v.

Deremot prisas *sanning* och *redbarhet*, *ordhållighet*, *heder*, *ärlighet* och *uppriktighet* i de vackra ordspråken:

Mans ord mans ära

Hellre från din jord än ifrån ditt ord.

Men att vi äfven i detta hänseende haft en tid af djupt förfall inom vissa klasser, vitnar det klagande medeltidsspråket:

Svek och sqvaller äro nu landets alster.

Tacksamhet inskärpes bland andra i följande:

Tacklös gerning är alltid tung.

Håll det träd i ära som du har skugga af.

Om den otacksamme heter det:

Föd kajan, hon gifver dig skarn till lön.

Till *tålmod* under betryck och svårigheter mana bland andra dessa:

Aldrig är dag så lång, att ej kommer qväll en gång.

Bida och lida stillar mycken qvida.

Försigtigheten är ett framstående drag i den nordiska folkkaraktern, aldrig den feges, utan den betänksammes, parad med

modet till *klok mandom*; och den som en gång tager sig före att i system ordna våra ordspråk, får åt försigtigheten inrymma ett långt kapitel, och främst i detsamma må han sätta Odins visdomsord:

Oklok man tror alla vara vänner som mot honom le. Åt en dig förtro, ej åt den andre; världen vet hvad tre veta.

Ordspråken säga:

Bråköp är ångerköp.

Du skall ej kifva med din fogde och din prest.

Går du i dans, så se till hvem du tager i hand.

Hastigt råd har ånger i följe.

Litet grand spiller ofta godt öga.

Man slår ej ut det fula vattnet förr än man fått det rena.

Skog hafver öron, mark hafver ögon, o. s. v.

Andra påminte om vådan af lättrogenhet, t. ex.

Lofs visa är ofta qväden.

Ljufver sång dårar fogel mång.

Syn är bättre än saga.

En gång narrad är ingen skam, det är värre när det är två.

Men det heter också:

Först skall man tvifla och sen skall man tro;

en sinnrik påminnelse om att det försigtiga tviflet väl vore en dygd, men ej ett partiskt och halsstarrigt vidhållande af tviflen, sedan pröfning visat deras ogiltighet.

Om att *»skenet bedrager»* erinrade flere, såsom:

Djupa strömmar löpa tyst.

Döm ej hund efter håren.

Orm är ofta under blomstrande buska.

Ofta är skarlakanshjerta (det förträffligaste) under vadmalskappa.

Det är ej allt guld som glimmar, ej allt elfenben som hvitt är;

hvilket sista redan på 1100-talet anfördes såsom ett gammalt ordspråk.

För vänskapens opålitlighet varnar det gamla välkända språket:

Medan min tunna rann, kände mig både qvinna och man;

När hon vände igen att rinna, kände mig hvarken man eller qvinna.

och detta:

Många vänner, när minst tränger;

och ett kännemärke på förändring i ett vänskapsförhållande uttalar den fina anmärkningen:

Grått är mellan vänner, då gåfvor räknas.

Om ett riktigt uppskattande af vänskapens betydelse vitna också dessa satsar:

Bättre sargad af sin vän än kysst af sin ovän.

Bättre få vänner trygga än många som gå till rygga

En hjert motsats mellan folklynnnet i norr och söder om Östersjön visa visan och ordspråket i fråga om *dryckenskap* och *fråsseri*. Tysken prisar och nordbon risar dessa laster, om än den senare ock stundom talar om »svek i dryckjom»; men det är då icke måttligheten och återhållsamheten, utan *sveket*, som han tadlar. Det är också nästan det enda svenska ordspråk, som skulle kunna uppletas från äldre tid och tydas såsom ett dryckenskapens lofprisande. Den svenska urgamla folkpoesien säger:

Ej sämre vägkost man har på resan
än dryckenskap mycken. —
Glömskans häger öfver ruset hvilat.
Fatta bägarn, men drick till hofs.
Hjordarne veta när hem de skola
och gå då från betet;
men ovis man vet ej mål för sin mage.
Den skall nyktert lefva som råd skall styra.
Den som vill lefva länge och väl,
han äte och dricke med skick och skäl.
Der ölet går in, der går vettet ut.
Drinkare bli stympare.
Dröm och drucken mans ord äro lika
Man skall föda sig, men ej göda sig.
Drucken vis är nykter galen.
Drucken om aftonen som en björn,
om morgonen som en skjuten örn.
Öl och vin göra ofta folk till svin.

Ett medeltidsordspråk säger väl:

Godt är hafva mycken mat och många helgedagar;

men tydligen blott på spott om fråssaren och lättingen.

I de tyska äkta folkvisorna och ordspråken får man deremot länge förgäfvos söka efter något lofprisande af måtlighet och ordning, men stöter i stället öfverallt på liderliga »schlemmerlieder», supiga till form och innehåll, så att man, om man endast derefter ville döma, lätt skulle tro, att tyskarne vore det liderligaste folk i världen. Att dricka skildras såsom det bästa arbetet, glasens klang är den ljufvaste musiken, den djupa källaren prisas såsom den grufva, ur hvilken guld det beqvämt låter

hemta sig, framqvällande smält och färdigt ur malmgången, och täflingskampen med bågaren är den ädlaste tornering, vid hvilken den mest druckne såsom segrare behåller valplatsen.

Lika stor motsats eger rum emellan de tyska och de svenska ordspråken om *slöseri* och *sparsamhet*. De svenska ordspråken säga:

Allt för rund gör vällingen tunn.
 Bättre är spara från brädd än från botten.
 Den som ej sparar skillingen får icke dalern.
 Den som sår penningar skördar armod.
 Han har en het mage som smälter stenhus.
 Öda gör öde.
 Öfverflöd gör hungersnöd.

Samma är förhållandet med ordspråken om *fattigdom* och *rikedom*. De svenska tala hufvudsakligen om *förnöjsamhet* utan afund, t. ex.

Den gråter ej guld som guld ej egde.
 Den qvarnsten maler ock som under ligger.
 Flyter det intet, så dryper det intet.
 Han är icke fattig som råder öfver sitt.
 Har man ej skeptals, så har man skedtals.
 Hönan lefver så väl af sitt kraf, som björnen af sitt rof.
 Ilt (ondt) är ej godt, förrän värre kommer.
 Litet kan vara nog, och mycket -- för litet.
 Litet moln ger ock regn.
 Mycken är maten i Guds källare.
 Rik nog som nöjd är.
 Rikedom har harhjerta, -- eller -- gör oro.

En vemodig klagan ligger väl i dessa:

Den rikes ord är Salomos snack,
 den armes tal får ingen tack.
 När den rike faller af, samlas hvar man till hans graf;
 när den arme tages bort, kommer knappast en för port;

men dylika finnas ej många. Men om än förnöjsamheten med det lilla framhålles i de svenska ordspråken, skall man bland dem förgäfvos söka efter något beprisande af tiggeriet, som man deremot finner i en ofantlig mängd tyska och andra främmande ordspråk. De tyska samlingarna hvimla af uppsluppna, humoristiska och sentimentala språk och verser till armodets och tiggeriets pris. Knappt på någonting har det tyska folket använt mera »geist» och »witz», än på att prisa fattigdomen och tiggaryväsendet. I öfvergifven tiggarycksalighet prisar man huset, som ofvantill är tomt

och nedantill ingenting uti, hvars ena hälft tillhör juden och den andra är pantsatt, hvars enda husdjur äro allehanda ohyra, ty t. o. m. råttorna har hungern längesedan drifvit bort. När husfadren reser sig, så rör sig allt hans gods. Han eger visserligen en penningekista, men han har förlorat nyckeln. Han är rik derhemma, men hans gods ligga i månen. Vid hans bröllopp slog armodet luta och eländet var piparen. Bruden hette lumpgrann, och brudgummen trasvarg, o. s. v. Fattigdomen framställes såsom fadern till skarpa hufvuden och alla konster; den har bygt alla städer, den är god för många ting, t. o. m. mot podager; men rikedom framhålles såsom dumhetens moder, och den bästa födan är — »geschenkt gut». »Betteln is ein orden,» heter det, »in dem mancher herr geworden.» »Viele handwerke: betteln das beste.» »Bettelstab nährt, buchstab verzehrt,» o. s. v. Tiggeriet kallas också »das güldene faule handwerk».

I närmaste sammanhang med detta de tyska ordspråkens och öfverhufvud den tyska folkpoesiens lofprisande af armodet och utsväfningarna vid bågaren, står den *lätjans humor*, som deri lika ofta uttalar sig; och detta sammanhang angifves i orden: »Der faulenz und der lüderli sind zwei gleiche bruderli.» Tiggeriets och lätjans lycksalighet gå hand i hand med hvarandra. Arbetaren skall hafva ett bröd, den late skall ha två.

»Wer früh aufsteht, der viel verthut;
wer lang schläft, den nimmt Gott in hut.»
»Ein jeglicher bauer muss haben sein ruh',
Gott Vater im himmel ruht selber dazu.»

Fru Ludelei spinner icke, emedan hon icke har någon rock, och när hon får en, då först spinner hon allsicke.

Den tyske bonden arbetar, såsom slättbon i allmänhet, ej med någon stor brådska, går med långsamma steg till arbetet och derifrån. Han säger ock: »Nur langsam voran! Eile mit weile! Schnell spiel übersieht viel.»

Dock saknas i de tyska samlingarna icke alldeles sådana ordspråk, som mana till arbete och tala om dess välsignelse.

Bland våra ordspråk deremot bildar den del, som handlar om *arbetets* och *den raska handlingens pris*, ett så att säga riktigt väl fylldt ymnighetshorn, och man blir vid exempel på sköna och kraftiga språk blott tveksam om valet. Några få ex. ur mängden:

Arbete och möda är daglig spis och föda.
 Den skall göra gagn som gagn vill hafva.
 Flit bryter berg.
 Flit vinner allt.
 Friskt vågadt — eller väl börjadt — är halft vunnet.
 Hvar man sin lyckas smed.
 Ingen krönes ovunnet.
 Nyttja vinden, medan han blåser.

Deremot om lätjan:

Alltid är jorden frusen för lata svin.
 Lat mans bön blir sällan hörd.
 Later man är lefvande död.
 Lätja är den ondes örnagåt.
 Sällan får liggande ulf ett lam.

Men ordspråken mana icke blott och bart till arbete, utan innehålla också *arbetsmoral* och *arbetsklokhhet*. Så t. ex. det gamla språket:

Morgonstund har guld i mund (= hand),
 som äfven finnes i isländskan, och:

Den förste fogel får det första korn.
 Den sent kommer får elakt säte.
 Stundom sväng och stundom språng.
 Vänta kommer ej gods i pung.

Om *mångfrestandet* heter det:

Den som har många jern i elden får något brändt.
 Den många handtverk drifver blir tiggare till slut.
 Fjorton embeten femton olyckor.

Ihärdighetens betydelse framhålles i den gamla öfversättningen af en bekant latinsk sentens:

Droppen nöter stenen fast, mer med tiden än med hast.

Om den *långsamme* heter det:

Det lider, medan det skrider.
 Den kommer ock fram som oxarne drifver.
 Sakta väder förer ock skepp uti hamn.

Med friskt själförtroende till den egna kraften förenar sig i våra ordspråk ett *fromt förtroende till Guds hjälp*. Detta uttryckes kortast och kraftigast med de begge orden: *Bed och arbete*, hvilka borde sättas främst i hvarje nationalekonomisk bok. Blott i det fasta förtroendet till den allena mäktige och väldige

hjelparen får arbetet den rätta kraften. Denna gamla sats utpräglades af våra förfäder på många sätt, t. ex.:

Flitig bön gör halfva arbetet.
 Gud ger väl oxen, men icke med tygel vid hornen.
 Hjelp till sjelf, så hjälper Gud dig.
 Rör hand och fot, så hjälper dig Gud.

De många som måste förbigås, må ersättas med det bästa af alla arbetspråk:

Vi skola arbeta, såsom skulle vi evigt lefva, och lefva, som skulle vi i morgon dö.

Men om arbetet i ordspråken blir äradt, så blir *den snöda vinningen*, det orättfärdiga samlandet och *girigheten* med skärpa tadlad. Lifvets nödortf kallad sinnebildligt helt enkelt — bröd, om hvilket vi också bedja i »Fader vår». Det ligger en djup mening uti användandet af detta blygsamma uttryck »vårt bröd» för allt hvad vi sträfva efter, arbeta för, och denna brödets symbolik innebär en djupsinnig predikan om förnöjsamhet. Också har girigheten i folkets mun erhållit flere rätt fula namn och löften. Girigheten, säga ordspråken, är smutsig, föder blinda barn, är ett bottenlöst fat, är alltid torftig såsom vattengröten. Hvad som sparas för vår Herre tager den onde bort. För den girige är allt falt, men falast hans själ. Han är ingen god, men argast mot sig sjelf. *Gifmildheten* deremot upphöjes och berömmes.

Almosan mindrar intet, kyrkogång hindrar intet.
 Alltid förgås hvad man nekar sina vänner.
 Glad och gifmild hvar man skall vara.

Att våra förfäder satte *fromhet* och *gudsfruktan* högt, ser man ej blott af åtskilliga redan anförda ordspråk, utan äfven af flere andra:

Bön och tro få oxe och ko.
 Fromhet får fuller bröd.
 Fromhet förtänker ingen.

Hos ett folk, så tappert som våra förfäder, så älskande fara och manlig idrott, kan man vänta att *mandomens* och *modets*, bardalekarnes och stridernas pris ej skulle bortglömmas i ordspråket och visan. Det heter i de förra bl. a.:

Den rädd är drage pansar på.
 Den tappre finner alltid ett vapen.
 Dristig man har lyckan i följe.

Dädan och hwadhan kommer hwar ofegher. (Från både den ena och andra striden kommer den tappre tillbaka.)
 Friskt mod är godt harnesk.
 Godt mod är halft lif.
 Ju mera man, ju mera lycka.
 Skam är skäggot man att skälfva.
 Mod i barmen och kraft i armen äro goda följesvenner.

Från det friska modet och det manliga väsendet var *gläd-tighet* i lynnet oskiljaktig. Ordspråken säga:

Glädligt mod ger sundan blod.
 Skämt i tida står väl till lida, m. fl.

Mannamodet i Varend visade sig, som bekant är, rätt ofta i blodiga slagsmål, och det är karakteristiskt nog hvad som af ett par förf. berättas, att när någon kom från gästabud, frågades han först, om gästerna voro bra lustiga, och om de slogos. Slogos de ej, sade frågaren vanligen: »Skam få det gästabudet!»

Kärleken till frihet och rätt, medfödd hos nordbon, saknar naturligtvis ej heller i ordspråken sitt uttryck. »Frihet är det bästa ting, som sökas kan all verlden omkring», sade och sjöng hela svenska folket med och efter den vördnadsvärde biskop Thomas, ur sitt innersta hjerta. Och i de allmänneliga »ordasederna» hette det:

Den fri är född är trädedom svår.
 Frihet botar all skada.
 Frihet går före pengar.
 Den olag fäster honom olag går.
 Vilja är ej lands rätt.

På detta sätt skulle man kunna gå igenom listan på alla möjliga sedliga och sociala dygder, och alltid finna bland ordspråken några, som direkt eller indirekt manade dertill — ingen är förgäten.

De gamles *konserveratism* uttalade sig i flere ordspråk:

Man skal a lande liua som ther ær sedher.
 Du skall lands sed följa eller land fly.
 Främmande kläder, främmande plågor.
 Det nya är godt, det gamla är bäst.
 Nya skor äro goda, men de gamla sitta bäst på foten.

Likasom för andra lefnadsförhållanden finnas äfven för *uppföstran* och *äktenskap* goda regler i ordspråken:

Barn gör så i by som hemma vandt.
 Bättre trä som böjes än som brister.
 Den agalös lefver han ärelös dör.
 Man skall aga ondt barn att det varder godt, och godt barn att
 det ej varder ondt.

Tukt och lära ger bröd och ära.
 Det är ilt att vara sin qvinna underdånig.

Om qvinlig munvighet, trätlystnad och *elakhet* uttalas flere bittra erfarenhetssatser:

Arg qvinna och surt öga, ju äldre ju surare.
 Lök, rök och ondan qvinna komma bondens ögon att rinna.
 Man gitter tamt ett vildt djur, men ej en ondan qvinna.
 Östänväder och qvinnoträta börja med storm och sluta med väta.

Och om *qvinnans ostadighet* sades att

Qvinnokärlek är farande gods.

Men för att vågskålen skall väga någorlunda jemnt, hafva ordspråken också mångt vackert uttalande till *qvinnans lof*.

From hustru godt läkeblad.
 Dygdig qvinna gör mannen långt lif.
 Den bänk är väl svarfvad, på hvilken goda qvinnor sitta, m. fl.

Om en man som är »under toffel» skämtade ordspråken:

Han råder icke mer än att köra ut hunden och sjelf gå efter.
 Det hushåll är ej utan qval, der hanen kacklar och hönan gal.

Om olämpliga äktenskap heter det:

Olika ök göra krokiga fåror.
 När gammal giga får nya strängar knarrar hon med.

En god varning för husbönder och matmödrar ligger i tänkespråket:

Misstänksam herre gör otrogna tjenare.

Om *plumphet* och *oskicklighet i uppförande* säga ordspråken skämtande:

Han skickar sig som en ko i knästöflar,
 eller: Han föll med dörren in i huset.

Om *fin grannlagenhet* vitnar deremot föreskriften:

Den sorg som sofver, skall man ej väcka.

Spådomar, drömar, trolldom och *vidskepelse* vidröras ock i ordspråken, t. ex.:

Den som hårdt nyser får god skepno.
 Sällan fick spåkona god ändalykt.
 Den som får ondt om söndagen får länge ondt;

hvilket dock äfven syftar på olyckliga äktenskap, enär äktenskapen vanligen ingingos på söndagar.

De gamle nordboarnes förnämsta sysselsättningar, *striden*, *jagten* och *fisket*, hafva gifvit anledning till många ordspråk utom förut anförda, t. ex.:

När strängen är styfvast, brister han helst.
 Bättre en fogel i handen än tio i skogen.
 Den som jagar två harar i sender får ofta ingen.
 Man tager ej stora fiskar i grundt vatten.

Yrkens pris och *tadel* förekommer ganska sällan i de svenska ordspråken, i motsats till de utländska.

De svenska ordspråken äro likaledes fattiga på lokala och provinsiella egenheter, likasom på historiska anspelningar. Några bevara visserligen religiösa föreställningar såväl från hednatiden, ifrån hvilken ännu Odin och Thor, troll och jättar gå igen i ordspråken, likasom från medeltiden munkar och kloster, pilgrimer och helgon; men de ännu bevarade äro icke många. Några erinra om äldre ståndsförhållanden, statsförfattningen, o. s. v. Minnet af böndernes *förtryck* under de utländska furstarnes och herrarnes laglösa och våldsamma regemente i medeltiden bevaras i några få, såsom dessa:

Många äro köresvenner, värst deran som drager.
 Nu ligger lag i spjutstångs ända.
 Af små fiskar blir gäddan stor.
 När viljan får spela mästare, är lagen biltog.
 Ve kona (qvinna) den dag hon löper för spjutstång.

De gamla *bondefrederna* nämnas i följande:

Bättre bondefred än borgerligt krig.

Hvilken stor betydelse ordspråken på sin tid egde, äfven i *juridiskt* hänseende, finner man bäst af de gamla domarreglerna och landslagarne. Den 16:de af de svenska domarreglerna säger att »allmannelige ordaseder brukas för lagh.» Och domarreglerna sjelfva äro till en del gamla ordspråk, som öfvergått till lag, t. ex.:

Urminnes häfd bör intet qval.
 Ingen må vara domare i egen sak.

Och den särdeles vackra regeln, som innefattas i vår konungs valspråk:

Land skall med lag byggas,
tillhör just denna klass.

En ganska stor mängd ordspråk innehålla fint sagda och fint tänkta anmärkningar, som ej lämpligen kunna hänföras till något särskildt ämne, t. ex. följande:

Den väl är död har väl lefvat.
Den har få vänner, som har många gröna grafvar.
Ingen sorg utan syster.
Klok man har tappat, då öfverklok kommer.
Små sorger tala — stora tiga.
Så är bo som bonde.
Tankar komma ej till tings.

Andra omdömen, anmärkningar och liknelser hafva sitt hufvudsakliga värde genom sitt *humoristiska*, ofta något grofskorniga, alltid träffande innehåll, såsom dessa:

Alltid drömer so om draf.
Alltid knarrar det söndriga hjulet.
Det hänger ihop som torr sand.
Det är ingen krok till ärtåtern.
Bonden klagade: jag får ej mer af rökelsen än röken — (om okunnighetens och dumhetens oförnöjsamhet, som ej förstår de finare njutningarne).
Enfaldig som en sju års råfunge.
Flickans nej är hennes ja.
Grytan lastade kitteln och sade: tvi dig så svart du är.
Han har väl hört klockan, men vet ej hvar hon hänger (har hum om).
Många önsknings gå i en lång säck.
När den onde håller passionspredikan, är han illa troendes.
När lasset är vält', då ser man att det är illa kördt.
När svinen klippas (ad calendæ græcas).
Så stora skepp ha' väl förr seglat kull, som en bytta med välling i.

Några dylika humoristiska utsagor äro ganska sinnrika och karakteristiska, såsom innehållande en skenbar motsägelse, eller tvenne negationer, hvilka upphäfva hvarandra, hvarigenom meningen således uttryckes på en omväg, t. ex.:

För ogjord gerning bötes ofödt få.
Den pung är tom, som andras pengar ligga i.

En särskild afdelning af ordspråken äro de s. k. *ordstäfven*, i allmänhet yngre, och de som företrädesvis i närvarande tid rekrytera ordspråkssamlingarna. De betecknas af orden »sa han» eller »sa den eller den». Några få finnas kvar från medeltiden, bland hvilka det välbekanta, dubbelt allitererade:

Fränder äro fattigom värst, sa' räfven om de röda hundarne.

Och af de yngre:

Ack du vida värld, sa' mannen, som rest en mil.

Akta fötterna dina, sa' tuppen som skulle dansa med hästen.

Det gick som du ser, sa' den halte till den blinde.

Det tecknar sig till jul, sa' pojken, som fick ris julafton.

Det är magten som rår, sa' pojken, slog katten.

Det är redan en dag för sent, sa' enkan, då drängen friade till henne vid grafölet. (Hon hade lofvat bort sig till snickaren, som gjorde likkistan.)

Här ä' många här, sa' pojken, såg i lufvan sin.

Mycket af munnen och litet af ullen, sa' mannen, som klippte
suggan.

Namnet skämmer ingen, sa' mannen, då de kallade honom tjuv.

Om jag nu genom dessa antydningar om de svenska ordspråkens betydelse lyckats hos en eller annan väcka intresse för deras samlande och ordnande, så är mitt ändamål vunnet. Mycket skulle varit att tillägga, men tiden medgifver det icke.

Och nu till slut får jag ödmjukligen tacka för den uppmärksamhet, som blifvit egnad mitt anspråkslösa föredrag, och jag beklagar blott att icke den första hälften af följande ordspråk är lika tillämplig derpå, som sista hälften. Det lyder så:

Den visan är väl sjungen, som är väl hörd.